

УДК 811.161.2'373.611

Н. В. Адамець (Папідзе),
аспірант
(ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника",
м. Івано-Франківськ)
nadiapapidze@mail.ru
ORCID: 0000-0002-5854-3636

СЕМАНТИКО-СЛОВОВІРНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЗОН СЛОВОВІРНИХ ПАРАДИГМ ДІЄСЛІВ ВЕСТИ / ВОДИТИ

У статті проаналізовано структуру слововірних парадигм дієслів "вести" / "водити". Встановлено валентні особливості твірних: аналізованим лексико-семантичним варіантам дієслів "вести" / "водити" властиві субстанційна, векторна, темпоральна та валентність ступеня інтенсивності і міри виконання дії.

Визначено кількість зон слововірних парадигм: субстантивна, ад'єктивна та вербальна. Виявлено типи слововірних значень, реалізованих похідними, та окреслено засоби їх реалізації. Встановлено причини відсутності дериватів зі слововірним значенням "об'єкт руху".

Ключові слова: дієслово, валентність, похідне слово, слововірна парадигма, лексико-семантичний варіант, слововірне значення.

Постановка проблеми. Утвердження основоцентричного напрямку у словотворі детермінувало потребу дослідження різноманітних класів твірних з погляду їх значення та валентних можливостей. Процеси розгортання семантики у парі "твірне-похідне" найповніше виявляються саме у межах слововірних парадигм. На думку В. В. Грещука, "слововірна парадигма дає змогу виявити системну організацію словотвору в такому розрізі, при якому системність ґрунтується на константно-змінній рівновазі, константна частина якої підтримується формально-семантичною тотожністю твірної основи, а змінна – різнофункціональними дериваційними формантами" [1: 19].

Аналіз основних досліджень і публікацій. Вербативи руху неодноразово були об'єктом аналізу українських та зарубіжних студій. Так, досліджено дієслівні основи з категоріальним значенням активного руху в сучасній німецькій мові [2], словотворчі можливості дієслів динамічної просторової локалізованості у зіставному аспекті на матеріалі української та польської мов [3], слововірні гнізда "парних" дієслів руху в українській мові [4], префіксальна сполучуваність дієслів руху в українській мові [5] тощо. Словотворчі можливості лексем *вести* / *водити* з урахуванням їх семантико-валентних параметрів ще не були окремим предметом лінгвістичного аналізу, що і зумовлює **актуальність** роботи.

Мета – охарактеризувати особливості структури СП дієслів руху та встановити роль валентності твірних у продукуванні похідних. Поставлена мета передбачає виконання низки **завдань**:

- визначити типи валентності, властиві обраним для аналізу мотиваторам;
- встановити типи слововірних значень (СЗ), репрезентованих похідними;
- виявити способи та засоби творення дериватів.

Своїми окремими лексико-семантичними варіантами (ЛСВ) дієслова *вести* і *водити* належать до семантичного поля руху. **Предметом** розвідки є особливості структури слововірних парадигм (СП) ЛСВ дієслів *вести* 1 "спрямовувати рух кого-небудь, допомагати йти" // "йти, рухатися попереду, скеровуючи кого-, що-небудь" // "керувати предметом, що рухається механічно" [6: 1: 341] і *водити* 1 "тримаючи когось за руку чи лікоть, допомагати йти" ; *водити* 2 "йти на чолі кого-, чого-небудь; очолювати, бути ватажком"; *водити* 3 "керувати рухом чого-небудь" [6: 1: 717]. Семема двох дієслів відображають значеннєву кореляцію за ознакою односпрямованість / різноспрямованість.

Об'єкт дослідження – ЛСВ вербативів *вести* і *водити*, які репрезентують семантику руху, та їхні похідні на першому ступені словотворення.

Виклад основного матеріалу. Будова СП вербативів є реалізацією валентностей твірної бази. Дієслово називає ситуацію, учасники якої можуть бути названі окремими похідними словами [7: 14]. Услід за С. Кацнельсоном, валентність розуміємо як "здатність дієслова певним чином реалізуватися у реченні і вступати у відповідні комбінації з іншими словами" [8: 133]. У роботі використовуємо поняття "темпоральна" та "субстанційна" валентності, а також запропоновані Т. Морозовою типи "векторна" та "ступеня інтенсивності і міри виконання дії" валентності [9: 8].

Обрані для аналізу дієслова передбачають присутність субстантивних партнерів для повного розкриття смислу. Обов'язковими учасниками ситуації є агенс (лівобічний) та пацієнс (правобічний), тобто суб'єкт (S) та об'єкт (O) дії. Суб'єкт здійснює рух, одночасно детермінуючи тотожне переміщення об'єкта: *Оскільки зарплата в медсестри була невелика, мама підрядилася дітям заможних батьків, котрі не хотіли вести чи везти своїх малюків на процедури, робити вдома уколи...* (В. Лис "Країна гіркої

ніжності"). Додатковими (факультативними) учасниками є вихідний (А) і кінцевий (В) пункти руху. У межах похідних першого ступеня деривації виділяємо три зони: субстантивну, ад'єктивну та вербальну.

Субстантивна зона. Єдине з усіх можливих СЗ, яке не прогнозується валентністю твірного, – **"опредметнена дія"** (*ведіння, воживо* (діал.), *водіння 1, хоровод*).

СЗ **"суб'єкт дії"** демонструє результат субстанційної валентності лексеми **водити**. Три семми цього дієслова тією чи іншою мірою виражають семантику руху. Тому вияв встановленого СЗ подаємо сегментовано:

- ЛСВ 1: *старчовод 1, поводитир 1, поводар 1 і поводатар 1¹* – "той, хто водить кого-небудь" [6: 6: 687];

- ЛСВ 2: *голотовода* "проводир голоти, бідняків" [10: 251], *екскурсовод, груповод* – "керівник групи", *верховод* "впливова людина" [6: 1: 336], *колоновод* "той, хто йде на чолі колони", *ляльковод* "артист, який керує ляльками у театрі" [6: 4: 579], *вождь 1, вожак, вожай, воєвода, полководець* – "керівник війська, племені", *вожатий* "керівник загону" [6: 1: 724], *флотоводець* "керівник флоту" [6: 10: 608].

- ЛСВ 3: *водій 1* "той, хто водить машину, керує нею", *вагоновод* "водій трамваю" [6: 1: 275].

Способом реалізації СЗ "суб'єкт дії" є: суфіксація (нульовий суфікс, -ак-, -ай-, -ій-), композиція основ поряд з інтерфіксацією (-о-) та суфіксацією (-ець-, нульовий суфікс), конфіксація (по- + -ир-, -ар-).

Незважаючи на те що пацієнс є облігаторним правобічним партнером твірного, об'єктна валентність не знаходить вираження у похідних субстантивної зони. Вважаємо, що причиною відсутності дериватів такого типу є зближення семантико-синтаксичної функції суб'єкта і об'єкта ситуації: агенс виступає каузатором руху пацієнса, виконуючи ідентичне "авто переміщення" (наприклад, у реченні *Я веду його* суб'єкт руху (я) уможливує рух об'єкта (*його*), здійснюючи при цьому тотожну дію). Ще однією причиною відсутності такого типу похідних є те, що об'єктне значення частково відбите у структурі композитів, які є реалізацією СЗ "суб'єкт руху" (порівняймо, *старчовод 1* "той, хто супроводжує старця" [6: 9: 665]). Така фрагментарність виявляється у тому, що основне смислове навантаження у похідному спрямоване на вираження фактичного суб'єкта-каузатора, а фіксація об'єкта у такому СЗ є факультативною.

СЗ **"допоміжний засіб"** маніфестоване такими дериватами (*воловід* "мотузка або ремінь, який прив'язують до рогів худоби" [6: 1: 727], *повід'1* "ремінь, за допомогою якого правлять конем" [6: 6: 666], *віжки* "ремінь, яким правлять кіньми" [6: 1: 667], *водило* "жердина" [10: 197]). Виявлене СЗ є реалізацією інструментальної валентності (різновид субстанційної) ЛСВ **водити 3**. У реалізації цього значення беруть участь суфікси -к-, -ил-; конфікс по- + нульовий суфікс.

Ад'єктивна зона репрезентована однією семантичною позицією "ознака об'єкта за дією, яка спрямована на нього" (*ведений 1*).

Вербальна зона. Субстанційна об'єктна валентність реалізується у СЗ "бути підданим руху" (*вестися 7*). Постфікс -ся, окрім наведеного похідного, є засобом утворення девербатива із реципрочною семантикою (*водитися 1а* "ходити з ким-небудь" [6: 1: 718]).

Якщо ЛСВ дієслова **водити** є базою творення похідних субстантивної зони, то ЛСВ дієслова **вести** демонструє спектр можливостей в утворенні дериватів вербального блоку. Словотворчу активність демонструє лексико-семантичний варіант дієслова *вести 1* в утворенні похідних з чітко вираженими просторовими модифікаціями. Так, векторна валентність твірних реалізується у низці СЗ: "у межі чогось" (*ввести 1 / увести 1, завести 1*), "за межі чогось" (*вивести 1*), "зверху вниз" (*звести 1 / ізвести 5*), "знизу вверх" (*звести 5 / ізвести 5*), "навколо" (*обвести 1*), "через щось" (*перевести 1*), "у різні сторони" (*розвести 2*). Дієслова руху є найтипівішими виразниками просторових значень, а значний набір префіксів – провідний засіб вияву подібних трансформацій.

Темпоральна валентність твірних передбачає зв'язок твірних з лексемами, які позначають перебіг дії в часі (фазові дієслова, адвербіальні поширювачі). Зафіксовано такі СЗ з вираженими часовими трансформаціями: **"почати рух"** (*повісти 2*); **"здійснювати рух якийсь час"** (*поводити 1*); **"завершити дію"** (*вивести 3* "вести куди-небудь, вказуючи шлях, спрямовувати рух" [6: 1: 366], *відвести 1* "супроводжуючи, доставити кудись" [6: 1: 565], *довести 1* "ведучи, доставити до певного місця" [6: 2: 336], *завести 2* "відвести куди-небудь" [6: 3: 55], *одвести 1* "доставити куди-небудь", *привести 1* "примушувати прийти з собою" [6: 7: 577]).

На перехресті вияву часово-просторових семантичних зсувів знаходяться такі похідні: *одвести 2, завести 1а* (кінцевий пункт + на який час), *відвести 2, зводити* (початок руху з вихідного пункту + локалізація кінцевої точки); *підвести 1, провести 1, проводит 1* (діал.), *надвести* (рух якийсь час + інтенсійна локалізація).

¹ Таким похідним властива подвійна мотивація.

Валентність ступеня інтенсивності і міри виконання дії простежується у здатності продукувати підкатегорії дистрибутивних дієслів: об'єктна дистрибуція зі СЗ "усіх або багатьох" (*переводіти*), локальна дистрибуція зі СЗ "усюди" (*виводити 2, обводити*) і локально-об'єктна (*розвести 1*). Кількісні трансформації реалізовані у СЗ з відтінком кумулятивності (*навести 8, звести 8 / ізвести 8*).

Способами та засобами реалізації дериватів вербального блоку є: префіксація, при якій твірною базою слугує ціле слово (у-, в-, за-, по-, на-, з- (із-), об-, роз-, до-, під-, пере-, при-, про-, ви-, від-), постфіксація (-ся).

На основі здійсненого аналізу зроблено такі **висновки**:

1. Лексико-семантична структура вихідної одиниці та її валентні параметри детермінують варіювання різнотипних СЗ. Аналізованим ЛСВ дієслів властива субстанційна, векторна, темпоральна та валентність ступеня інтенсивності і міри виконання дії.

2. СП аналізованих ЛСВ вербативів характеризуються трьома частиномовними зонами: вербальною, субстантивною та ад'єктивною. В межах кожної з зон виявлено такі СЗ: "опредметнена дія", "суб'єкт дії", "допоміжний засіб", "ознака об'єкта за дією, яка спрямована на нього", "бути підданим руху", "у межі чогось", "за межі чогось", "зверху вниз", "знизу вверх", "навколо", "через щось", "у різні сторони", "почати рух", "здійснювати рух якийсь час", "завершити дію" та інші. Простежується синкретизм семантики у деяких дериватах (напр., час + направленість).

3. Способами словотворення виступають: префіксація, постфіксація (вербальний блок); суфіксація (ад'єктивний блок); суфіксація, конфіксація та композиція основ (субстантивний блок).

4. ЛСВ дієслова *вести* із семантикою односпрямованого руху виявили високу активність у утворенні похідних вербального блоку, а ЛСВ вербатива *водити* (різноспрямований рух) продемонстрували великий потенціал у продукуванні конститuentів субстантивного блоку.

5. Причиною відсутності дериватів зі СЗ "об'єкт руху" зближення семантико-синтаксичної функції суб'єкта і об'єкта ситуації.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в системному описі та аналізі семантико-валентних особливостей вербативів руху, оскільки вивчення словотвірних параметрів лексем зі спільною семантикою дасть можливість спрогнозувати та узагальнити в цілому специфіку словотворчої поведінки компонентів семантичного поля "рух".

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

- Грещук В. В. Український відприкметниковий словотвір / Грещук В. В. – Івано-Франківськ : Плай, 1995. – 208 с.
- Щигло Л. В. Словотвірний потенціал дієслівних основ з категоріальним значенням активного руху в сучасній німецькій мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / Л. В. Щигло. – Харків, 2009. – 23 с.
- Сегін Л. В. Структурно-семантична типологія словотвірних парадигм дієслів динамічної просторової локалізованості в українській і польській мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 "Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство" / Л. В. Сегін. – Донецьк, 2003. – 20 с.
- Лесюк Н. П. Словообразовательные гнезда корней со значением движения в современном украинском языке [Текст] : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : 10.02.01 / Н. П. Лесюк. – К., 1982. – 24 с.
- Лахно Н. В. Префіксальна сполучуваність дієслів руху в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Н. В. Лахно. – Київ, 2006. – 19 с.
- Словник української мови : в 11-ти томах. – Т. I-XI. – К. : Наукова думка, 1970-1980.
- Земская Е. А. Структура именных и глагольных словообразовательных парадигм в русском языке / Е. А. Земская // Актуальные проблемы русского словообразования. – Ташкент : Укитувчи, 1982. – С. 14–17.
- Кацнельсон С. Д. О грамматической категории / С. Д. Кацнельсон // Вестник Ленинградского государственного университета. – 1948. – № 2. – С. 114–134.
- Морозова Т. С. Структура словообразовательных парадигм русского глагола : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. "Русский язык" / Т. С. Морозова. – М., 1980. – 20 с.
- Великий тлумачний словник сучасної української мови / [ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпінь, ВТФ "Перун", 2005. – 1728 с.

REFERENCES (TRASLATED & TRANSLITERATED)

- Greschuk V. V. Ukrains'kyi vidpriyketnykovyi slovotvir [Ukrainian Deadjectiv Derivation] / Greschuk V. V. – Ivano-Frankivsk : Play, 1995. – 208 s.
- Schyglo L. V. Slovotvirnyy potentsial diyeslivnykh osnov z kategorial'nym znachennyam aktyvnogo rukhu v suchasniy nimets'kiy movi [Derivational Potential of Verbal Stems with Categorical Meaning of Active Movement in Modern German Language] : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. filol. nauk : spets. 10.02.04 "Germanskiy movy" / L. V. Schyglo. – Kharkiv, 2009. – 23 s.
- Segin L. V. Strukturno-semantychna typologiya slovotvirnykh paradygm diyesliv dynamichnoyi prostorovoyi lokalizovanosti v ukrainskiy i pols'kiy movakh [Struktural and Semantik Typology of Derivational Paradigms of the Dynamic Spatial Location Verbs in the Ukrainian and Polish Languages] : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya

- kand. filol. nauk : spets. 10.02.17 "Porivnyal'no istorychne i typologichne movoznavstvo" / L. V. Segin. – Donetsk, 2003. – 20 s.
4. Lesyuk N. P. Slovoobrazovatelnyye gnezda korney so znacheniyem dvizheniya v sovremennom ukrayinskom yazyke [Tekst] [Derivational Nest of Roots with Meaning of Movement in Modern Ukrainian Language] : avtoref. dis. na soiskaniye uchen. stepeni kand. filol. nauk : 10.02.01 / N. P. Lesyuk. – K., 1982. – 24 s.
 5. Lakhno N. V. Prefiks'al'na spoluchuvanist' diyestiv rukhu v suchasniy ukrayinskiy movi [Prefixal Combinability of Verbs of Motion in the Modern Ukrainian Language] : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. filol. nauk : spets. 10.02.01 / N. V. Lakhno. – Kyiv, 2006. – 19 s.
 6. Slovnyk ukrayins'koyi movy : v 11-ty tomakh [Ukrainian Dictionary]. – T. I-XI. – K. : Naykova dumka, 1970-1980.
 7. Zemskaya E. A. Struktura imennykh i glagol'nykh slovoobrazovatelnykh paradigm v russkom yazyke [The Structure of Substantival and Verbal Derivational Paradigms in Russian Language] / E. A. Zemskaya // Aktual'nyye problemy russkogo slovoobrazovaniya [Actual Problems of Russian Word Formation]. – Tashkent : Ukituvchi, 1982. – S. 14–17.
 8. Katsnelson S. D. O grammaticheskoy kategoriyi [About Grammatical Category] / S. D. Katsnelson // Vestnik Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta [Leningrad State University Journal]. – 1948. – № 2. – S. 114–134.
 9. Morozova T. S. Struktura slovoobrazovatelnykh paradigm russkogo glagola [The Structure of Derivational Paradigms of Russian Verb] : avtoref. diss. na soiskaniye uchen. stepeni kand. filol. nauk : spets. "Russkiy yazyk" / T. S. Morozova. – M., 1980. – 20 s.
 10. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy [Great Dictionary of Modern Ukrainian] / [red. V. T. Busel]. – K. : Irpin, VTF "Perun", 2005. – 1728 s.

Адамец (Папидзе) Н. В. Семантико-словообразовательное моделирование зон словообразовательных парадигм глаголов "вести" / "водить".

В статье проанализирована структура словообразовательных парадигм глаголов "вести" / "водить".

Установлено валентные особенности производящих: анализированным лексико-семантическим вариантам глаголов "вести" / "водить" свойственны субстанциональная, векторная, темпоральная и валентность степени интенсивности и меры выполнения действия.

Определено количество зон словообразовательных парадигм: субстантивная, адъективная и вербальная. Выявлены типы словообразовательных значений, реализованных производными, и указаны способы их реализации. Установлены причины отсутствия дериватов со словообразовательным значением "объект движения".

Ключевые слова: глагол, валентность, производное слово, словообразовательная парадигма, лексико-семантический вариант, словообразовательное значение.

Adamets (Papidze) N. V. Semantic and Derivational Modelling of Word-Building Paradigms of the Verbs "(To) Guide" / "(To) Lead".

At the present stage of development of Ukrainian derivation exists many linguistic studies, in which was investigated the word-building potential of certain groups of formative words. Process of deployment of semantics in a pair "formative-derivative" is fully manifested within word-building paradigms. Lexico-semantic structure of the verb and its valence parameters determine the variation of different types of derivational meanings. In the article the structural lexical-semantic elements of the "(to) guide" / "(to) lead" as a separate motivational base have been analyzed. Semantic positions realized by derivatives on the first stage of derivation have been described. Derivational paradigm consists of three blocks: substantival, adjectival and verbal. The continuum of word-building meanings, which realized by derivatives, is established (twenty derivational meanings): "abstracted action", "an agent", "to move around", "begin movement", "movement for sometime", "complete movement" and others. Lexical-semantics variants of verb with semantics of unidirectional movement showed high activity in the formation of verbal derivatives whereas lexical-semantics variants of verb with semantics of multi-directional movement showed great potential at producing constituents of substantive block.

Tools and methods of creating derivatives have been outlined: prefixation, postfixation (verbal block); suffixation (adjectival block); suffixation, confiscation and composition of bases (substantival block). The cause of the absence of the word-building meaning "object of movement" is the approximation of semantic and syntactic functions of the subject and the object.

Key words: verb, valence, derivative, derivational paradigm, lexical-semantic variant, word-building meaning.